

Etymologisia poimintoja

1. Suomen *kapusta* 'kauha'

Sanottakoon varmuuden vuoksi heti, ettei tällä itäsuomalaisella sanalla ole mitään tekemistä useissa itämerensuomalaisissa kielissä tavattavan saman näköisen 'kaalia' merkitsevän sanan kanssa, vrt. esim. karj. *kapusta* 'kaali' (<ven. *kapústa*). Tämä käy ilmi paitsi merkityksen erilaisuudesta, jota mitkään erikoisselitykset eivät pysty peittämään, myös äänteellisistä seikoista, vrt. pohjoiskarjalan *kapušta* »kauhańe», mutta *kapusta* 'kaali'. On siis ilman muuta todennäköistä, että 'kauhaa' merkitsevässä karjal. sanassa on suoritettu *s* > *š* muutos, joka puuttuu 'kaalia' merkitsevästä sanasta; näin on sanojen ikäero jo etukäteen melko varmasti todettavissa.

Täyden varmuuden antaa kuitenkin vasta 'kauhaa' merkitsevän *kapusta* sanan etymologinen selvitys, joka ei liene aivan helppo asia, koska ei MIKKOLA eikä kukaan muukaan tutkija ole tähän saakka huomannut tämän sanan slaavilaisperäisyyttä. Ne vastineet, jotka voidaan löytää sanalle venäjältä — lisäksi vain erästä hyvin kaukana olevasta murteesta —, eivät tuo välittömästi *kapusta* sanaa mieleen, venäläinen merkitys kun ei ole 'kauha', vaan 'hämennyskeppi tai -lappio', so. väline, jolla voi hämmentää, mutta ei ammentaa. Venäjän Tiedeakatemian sanakirja, jonka asianomainen *k*-kirjaimen liittyvä vihko ilmestyi v. 1913, mainitsee Kurskin kuvernementin

¹ UNO HOLMBERG [= HARVA] Suomalaisten karsikoista. Kalevalaseuran vuosikirja 4. Hki 1924.

² K. B. WIKLUND Lule-lappisches Wörterbuch. SUST I. Hki 1890.

alueelta sanat *kopýstka* 'keppi, jolla hämmennetään sianruokaa' ja *kapistka* 'puinen hämmennyspalikka' (edellistä verrataan sanakirjassa ukrainan *kopýstka* ja puolan *kopystka* sanoihin). Muuta emme saa tietää venäläisistä lähteistä, ja jos olisimme pelkästään niiden varassa, jäisi *kapusta* sanan alkuperä epävarmaksi. On näet selvää, että suomalaisen sanan *u* voi kuvastaa venäjän *y*:tä, mutta ei suinkaan *i*:tä. Nyt saattaa tietenkin *i*:llinen *kapistka* tutkijan ymmälle, hän kun ei tiedä kumpaan on nojaututtava, *y*:lliseenkö vai *i*:lliseen muotoon. Myöskään ukrainalainen sana, jonka merkitys on 'taikinan hämmentämisessä tarvittava pieni puulapio', ei ratkaise kysymystä, tässä kielessä kun kantaslaav. *i* ja *y* ovat yhtyneet. Siitä näemme vain, että ensimmäisen tavun vokaali on slaavil. *o*.

Asia muuttuu, kun tulemme venäläisen sanan puolalaiseen vastineeseen. Puolan *kopysć* (<*kopystb), *kopystka* 'Rührkelle; Spatel' osoittaa selvästi, että toisen tavun vokaali on *y*, mikä tekee ven. *kapistka* asun jossain määrin epäluotettavaksi. Se, että myös tšekkiläisessä vastineessa *kopist'* (gen. -*i* tai -*ě*) 'Spatel' tapaamme *i*:n, on leimattava pelkästään ortografiseksi seikaksi, kuten BERNEKER Slav.etym. Wb. I 563 tekeekin (>für **kopyst'*>). Siis etymologisesti oikea asu tšekissä olisi **kopyst'*. Mutta puolalainen sana on toisessakin suhteessa tärkeä. Sen merkitys 'keittokauha (Kochlöffel), kapusta, puinen lusikka'; tämän lisäksi 'taikinan hämmentämisessä ja alustamisessa käytettävä sotkin (pikku lapio)' vie meidät suorastaan *kapusta* sanaan, jonka etymologia siis on paljon helpommin selvitettävissä puolan kuin venäjän avulla. On pakko uskoa, että sm. *kapusta* voidaan liittää slaavilaiseen sanaan, vaikka meillä on tämän venäläisestä edustajasta tietoja vain kaukaa Kurskin alueelta.

Luultavaa on, että venäläinen sanakin on alunperin merkinnyt 'kauhaa, kapustaa' eikä vain 'hämmennyspalikkaa' ja että merkitys on suomalaisella taholla säilynyt alkuperäisenä, mutta venäjässä »alentunut». Tätä käsitystä tukee myös slaavilaisen sanan etymologia, sen kuuluminen suureen sanaperheeseen, joka ilmaistaan hakusanalla *kopati* 'kaivaa', ks. BERNEKER mts. 562. Edellä käsitelty slaavilainen substantiivi edellyttää samaa johdinta *-ys-*, joka tavataan kirkkoslaavilaisessa verbijohdannaisessa *kypysati* 'effodere', joten tullaan asuun *kopys-*, sekä lisäksi varsin yleistä nominijohdinta *-tb*, vrt. slaav. *mazati* 'voidella': *mastb* 'voide'. Näin ollen *kopystb* on varmaankin »se, jolla ammennetaan» eikä »se, jolla hämmennetään», koska ammentaminen on eräänlaista lapioidista ja siis lähempänä kaivamista kuin hämmentäminen. Valaiseva on myös syrj. Wied. *gumoltan* 'Schöpfkelle, Schöpfgefäß', mutta *gumoltas* 'Rührschaufel', joiden kummankin pohjana on verbi *gumoltny* 'schöpfen', siis 'ammentaa', vaikka *gumoltas* merkitsee 'hämmennyslapiota'.

Venäjältä tunnemme vain deminutiivimuodon *kopýstka*, emme sen kanta-

sanaa **kopyst'* < *kopystb, jollaista puolan *kopysć* ja tšekin *kopist'* edellyttävät. Jos lähimpänä originaalina on ollut ven. **kopyst'*, odottaisi suomessa asua *kapusti, olipa lähtömuotona venäläinen yksikön nominatiivi tai jokin muu sija. Jos taas on lähdeittävä deminutiivimuodosta *kopystka*, on deminutiivijohdin lainauksessa abstrahoitu, jollaisesta menettelystä on muitakin esimerkkejä. Muutenhan olisi tultu asuun *kapuska. Äännevastineiden puolesta sopii verrattavaksi hyvin karj. ja veps. *kaputta* 'kavio' < ven. *kopyto*.

Lainauksen ikää arvosteltaessa on otettava huomioon, että ven. *o* on korvattu *a*:lla, että karj. *kapušta* on ottanut osaa *s* > *š* muutokseen, että venäl. vastine tavataan kaukana itämerensuomalaisesta kielialueesta (mikäli sanakirjatiedot eivät ole aivan puutteellisia) ja että sen merkitys poikkeaa suomalaisesta merkityksestä, joka näyttää alkuperäisemmältä.

Kaikesta päättäen *kapusta* ei ole kielessämme kovinkaan nuori sana.

2. Suomen *aatkela*

Lönnrotin sanakirja mainitsee muodot *aatkela*, *atkela* ja *atkala* 'sorgsen, bekymrad, bedröfvad, ledsam, förtretlig, svår, bitter'; *a. mieli* 'sorgset sinne'; *aatkelat ajat* 'ledsamma tider'; adv. *aatkelasti*, dim. *aatkelainen*; vrt. 'katkera, tukala, raskas, haikea, murheellinen, surettava, tuskallinen, äitelä'; Genetz, Tutk. aun. kiel. *atkal*, gen. *atkalan* ja *atkalañe* (Suist. itk.) 'aatkela, surullinen'; Pohjanvalo, Salmin murt. sanak. *atkal* 'ikävä, ikävöivä, surullinen' ja (Täydennysosa) *atkalmieliñe* 'kaiho-, apeamielinen'; Kujola, Lyyd. murt. sanak. *atkeñ* ja *atkañ* 'ikävä', esim. *atkeñ šiga* (siellä) *oli elädä*.

Näyttää siltä kuin tämä sana, samoin kuin *ativo*, olisi balttilaisperäinen siitä huolimatta, että se nykyisin tavataan vain itämerensuomalaisen alueen itälaidassa. Merkityksen puolesta *aatkela* sanaan verrattavaksi sopisi ensi katsannolla paremmin liett. *ätkaras* 'widerstrebend, widerwillig' (esim. *su — a širdimė dirbti* 'widerwillig arbeiten') kuin liett. *ätkalas* 'umgekehrt, Rück-, Kehr-' (esim. *atkalà rankà* 'Handrücken'), ks. Niedermann—Senn—Brender, Wörterb. der lit. Schriftspr. Kuitenkin käy Juškevič'in sanakirjasta ilmi, että *ätkalas* ja *ätkaras* ovat kielitajunnassa sekoittuneet ja että esimerkissä *su atkala širde duodu* 'vastahakoisella (tympeällä) sydämellä annan' *ätkalas* sanan merkitys on sama kuin *ätkaras* sanan, siis 'haluton, tympeä, vastahakoinen'. Tämä merkitys ei ole sama kuin suomen *aatkela* sanan, mutta se on sitä niin lähellä että yhdistämistä täytyy pitää aiheellisena.

Liettualaisen sanan vokalismista päättäen *atkala* (*aatkala*) asu on alkuperäisempi kuin *atkela* (*aatkela*).

Voidaan ehkä väittää, että *ätkaras* sanan merkityksen osittainen siirtyminen *ätkalas* sanalle on tapahtunut niin myöhään, ettei siitä ole saattanut

olla mitään tietoa suomalais-balttilaisten kosketusten kaudella. Tähän vastaan, että jo *ätkalas* sanan merkitys 'nurja' ('umgekehrt') voi hyvin muuttua merkitykseksi 'haluton, vastahakoinen', kuten suomen *nurja* osoittaa (vrt. *nurja* puoli ja *nurja* mieli), joten *ätkaras* sanan apua ei välttämättä ollenkaan kaivata.

Liettuan *ätkalas* sanan vastine esiintyy lätissä vain adverbina *atkal* 'wiederum, abermals', joka ei juuri valaise puheena olevaa lainausta. Liett. *ätkaras* sanan lättiläinen vastine tavataan lausetavassa *par atkarēm* 'wider seinen willen, unger'n'; nominatiivi (konstruoitu) on *atkare*.

3. Suomen *riista*: slaav. *koristb*

Toistamatta sitä, mitä R. NIRVI on perusteellisessa tutkimuksessaan suomen *riista* sanasta esittänyt (ks. Vir. 1939, s. 142—58), otan aivan lyhyesti puheeksi tälle sanalle merkitykseltään ilmeisesti läheisen slaavilaisen substantiivin *koristb* (alkumerkitys 'ryöstösaalis'). Tämän vertaaminen *riista* sanaan käy äänteellisestikin mahdolliseksi, jos oletamme, että *ko-* on esijohdin, samoin kuin venäl. murreosanassa *kolúpa* 'kiskottu, kuivunut puunkuori', vrt. ven. *lupit'* 'kuoria', tšekin *loupiti, loupati* 'kuoria, nylkeä', puolan *lupic* id. jne., ks. BERNEKER Slav. etym. Wb. s.v. *lupiti*. Tältä kannalta ei *koristb* sanaa tosin ole milloinkaan koetettu tulkita, se on yleensä vain ilmoitettu etymologialtaan epäselväksi. Kun *lupiti* verbistä on olemassa 'saalista' ja 'ryöstöä' merkitseviä johdannaisia, kuten ven. *lupěž* 'ryöstö', puolan *lup* ja *lupież* 'Beute, Raub' jne., näyttää tämä sana tukevan oletustani, että sen osittainen synonyymi *koristb* on myös johdoltaan *ko-ristb*.

Kantasanaa *-ristb* (ilman esijohdinta *ko-*) ei slaavilaisella taholla tunneta, se on vain oletuksen varassa. Siksi ei kantasanan loppuäänteestä ole varmuutta; sen ei tarvitse ehdottomasti olla *b*, kuten johdannaisen *koristb*. Varovaisinta on tässä tyytyä vain asuun *rist-*.

Siinäkin tapauksessa, että slaavilaisen ja suomalaisen sanan välinen yhtäläisyys on vain sattumaa ja yhdistelmä jää olennaisesti arvottomaksi, kannattaa slaavilaiseen sanaan tutustua merkityso pilliselta kannalta. Sen nykyinen merkitys on 'Vorteil, Gewinn, Nutzen', mutta muinaisbulgariassa, muinaisvenäjässä ja tšekissä tapaamme merkityksen 'saalis'. Venäjän Tiedeakatemian sanakirja asettaa *koryst'* sanan alkuperäiseksi merkitykseksi 'sotasaalis; voitetulua viholliselta riistetyt rikkauudet'. Kun *koristb* sanan merkitykset jatkuvat siitä, mihin *lupiti* sanan päättyvät, tuntuisi seuraava ketju teoreettisesti mahdolliselta, jos samalla otetaan huomioon vastaava verbi *koristati*: 'kuori, irrotettu palanen (päre), suomus, nylkeä, ryöstösaalis, etu, hyöty'.

Tämä ketju muistuttaa sattumalta hiukan sitä kehityskulkua, jonka NIRVI on Vir. 1939, s. 158 otaksunut tapahtuneeksi itämerensuomalaisella taholla.

Äänteellinen suhde *riista* ja *koristb* sanain välillä (slaav. *i*: suomen *i*) on sama kuin vanhoissa lainoissa tapaamamme (venäl. *koryst'* sanan *y* on sekundäärinen).

Mutta mihinkään tuttuun lainakauteen en osaisi sijoittaa tätä suomalais-slaavilaista yhdennäköisyyttä, ja siksi on parasta rinnastaa se niihin moniin ennestään tuttuihin tapauksiin, joissa yhdennäköisyys joko on sattumaa tai meille toistaiseksi tuntemattomista seikoista johtuvaa, vrt. suomen *puoli* slaav. *polo*, suomen *palaa* ja *polttaa*: slaav. *polěti* 'palaa', *paliti* 'polttaa' jne. Näihin voitaisiin lukea myös ne slaavilaiset johdannaiset, joihin sisältyy suomen *vilja* sanaa muistuttava aines, kuten muinaisbulgarian *izvilije* (= *iz+v.*) 'runsaus', tšekin *obilí* (* < *ob+vilije*) 'Getreide, Korn'; mikäli tyydymme vain kantasanaan, ei yhteinen aines tässä kuitenkaan ulotu *vil* -asua kauemmas.

JALO KALIMA